

Eva Abrahamsson

Folkbiblioteket i Luleå 1896 – 1930

Borås, 1987. (Specialarbete / Högskolan i Borås)
Uppsatsen återges här utan noter, källor och bilagor.
© Eva Abrahamsson.

Innehåll

Inledning

Bibliotekshistorisk bakgrund

Biblioteksförfattningarna

Luleå vid 1880-talets slut

Goodtemplars folkbibliotek

Planer på en folkbiblioteks förening

Folkbiblioteket i Luleå 1903 - 1930

Vandrings och grenbibliotek

Kataloger och lånerutiner

Låne- och besöksstatistik

Bokurval och inköspolitik

Folkbibliotekets fortsatta utveckling

Folkbiblioteks föreningens ekonomiska ställning

Folkbiblioteket vid 1920-talets slut

1930 års biblioteksförfattning och Luleå stads övertagande

Sammanfattning

INLEDNING

Detta arbete utgör en del av kursen utredningsmetodik och specialarbete, 5 poäng, vid Institutionen bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås. Syftet med uppsatsen har varit att försöka ge en bild av Luleå folkbiblioteks föreningens bakgrund, uppkomst och verksamhet från starten 1896 i Gradlogen Viktor Rydbergs regi och fram till Luleå stads övertagande 1931. Tyngdpunkten i framställningen ligger, dels p.g.a. utförliga, bevarade protokoll från tiden 1902 - 1905 och dels beroende på mitt intresse, vid uppkomsten och bildandet av Luleå folkbiblioteks förening samt den vandrings- och grenbiblioteks verksamhet föreningen bedrev som något av ett pionjärarbete i Norrbotten.

För att kunna sätta in Luleå folkbiblioteks förening i ett bibliotekshistoriskt sammanhang har jag främst använt mig av "Sveriges sockenbibliotek och öfriga anstalter för folkläsning" av Verner Söderberg och av Knut Tynells "Folkbibliotek i Sverige". Jag har också tagit del av SFS 1905 nr. 29 "om understöd åt folkbibliotek" och SFS 1912 nr. 229 "angående understödjande av folkbiblioteksväsendet" samt av Valfrid Palmgrens "Förslag angående de åtgärder, som från statens sida böra vidtagas för främjande af det allmänna biblioteksväsendet i Sverige". Det otryckta material som behandlar Folkbiblioteket i Luleå är folkbiblioteks föreningens handlingar för tiden 1903 - 1930, som

finns i Luleå kommuns centralarkiv, samt handlingar från Gradlogen Viktor Rydberg åren 1896 - 1902, förvarade i Folkrörelsearkivet i Luleå. Dessutom har jag hämtat en del fakta från artiklar i Folkbiblioteksbladet, Norrbottens Kuriren och Norrländska Socialdemokraten.

BIBLIOTEKSHISTORISK BAKGRUND

Frågan om sockenbibliotek för allmänheten togs upp i riksdagen för första gången 1828 - 1830. Orsakerna till att frågan, just vid denna tidpunkt, blev aktuell var flera ; de pågående diskussionerna om en allmän folkskola knöts samman med tanken på sockenbibliotek, ett ökat intresse för att sprida bildning och kunskap till folket låg i tiden och man tog intryck från andra länder, särskilt England där en biblioteksrörelse hade vuxit fram kring 1800-talets början. Trots detta väckte inte förslaget något intresse i riksdagen och lades snart till handlingarna. De bibliotek som fanns spridda på landsbygden vid den här tiden var knutna till kyrkan som stod för verksamhet och lokal. Bokbestånden innehöll övervägande religiös litteratur men också historiska arbeten och en del praktiska handböcker. Dessa bibliotek användes sällan och det fanns inga pengar att köpa in nya böcker för. När beslutet om allmän folkskola kom, 1842, fanns i folkskolestadgan en paragraf där staten uppmanade prästerna att inrätta sockenbibliotek för att "underhålla de kunskaper som förvärvats i skolan och grundlägga en kristlig bildning". Sockenbiblioteken blev alltså inte obligatoriska som skolan utan ett frivilligt initiativ som lades på de enskilda prästerna. Inrättandet av skolorna tog både tid och ekonomiska resurser i anspråk och först på 1850-talet ökade intresset för sockenbibliotek, mycket tack vare folkbildningsmannen P A Siljeström. Siljeström hade under en resa till USA 1849 studerat bl.a. skolbibliotekens roll i undervisningen. Tillbaka i Sverige försökte han åstadkomma en motsvarighet till USA:s skol- och vandringsbibliotek och föreslog också ett årligt anslag till sockenbibliotekens vidareutveckling. Antalet sockenbibliotek fortsatte att öka fram till 1860-talets slut då det hela stagnerade. Dåliga bokbestånd med inaktuella och få böcker var en av orsakerna till det dalande intresset. En annan orsak var att sockenbiblioteken fr.o.m. 1867 kom att ligga under kommunalstämmans ansvar och inte som tidigare under kyrkostämmans. Eftersom skolväsendet fortfarande låg under kyrkostämman så lösgjordes sockenbiblioteken från skolan och det splittrade verksamheten på många orter. Ytterligare en orsak var den snabba samhällsförändringen som industrialiseringen innebar. Folk flyttade in till städerna där arbetarrörelsen och nykterhetsrörelsen snabbt etablerade sina verksamheter. Särskilt nykterhetsrörelsen spelade en stor och viktig roll i den nya biblioteksverksamheten. Deras bibliotek knöts, vid sekelskiftet, till den framväxande studiecirkelrörelsen. Studiecirkelarna ville medverka till att sprida kultur och bildning till alla och köpte därför in även böcker som gick utanför de ämnen som studerades i cirkelarna. Allmänheten fick sedan låna ur dessa studiecirkelbibliotek mot en viss avgift. Årsskiftet 1902/03 uppgick Godtemplarordens bibliotek till 15 stycken och fyra år senare var antalet 200 stycken.

BIBLIOTEKSFÖRFATTNINGARNA

Sveriges riksdag beslutade 1905 för första gången om statsbidrag till folkbiblioteksverksamhet. Ett anslag på 75 kr. kunde sökas av församlingar, kommuner och lokala föreningar som bedrev folkbiblioteksverksamhet. Villkoren för att få dessa 75 kr. var att man fick ett lika stort lokalt bidrag och att lånen lämnades ut gratis eller mot en mycket låg avgift. Föreningsbiblioteken skulle ha en styrelse, en föreståndare som skötte verksamheten och i boksamlingen fick inga osedliga böcker förekomma. Statsbidraget fick användas till inköp och bindning av böcker och till tryckning av en katalog. Centrala föreningar som drev vandringsbiblioteksverksamhet kunde få ett anslag på högst 1500 kr./år.

Den svenska biblioteks författningen som kom 1912 innebar att även riksförbund, med minst 20 000 medlemmar, kunde få statsbidrag för studiecirkelbibliotek. Summan varierade mellan 40 och 400 kr. och villkoren var ungefär detsamma som 1905. En nyhet var dock att utlåningen nu måste vara helt kostnadsfri, detta gällde emellertid inte studiecirkelbiblioteken som kunde fortsätta med avgiftsbelagda lån.

En centralbyrå inrättades med två bibliotekskonsulenter, vilkas uppgifter var att svara för biblioteksväsendets enhetlighet och kvalite. Konsulenterna skulle också ställa samman en förteckning med lämplig litteratur för folkbibliotek.

LULEÅ VID 1800 -TALETS SLUT

i Luleå vid sekelskiftet var en stad i expansion. Huvudnäringarna var trävaruindustrin, sjöfart, handel och malmhanteringen.

Efter en stor eldsvåda 1887, som förstörde så gott som all bebyggelse i stadens centrum, hade en omfattande våg av byggnationer satts igång. Förutom nya bostadshus byggdes stadshus, lasarett, flera skolor och en ny kyrka.

Kommunikationerna hade förbättrats och förändrats genom järnvägslinjen, med sträckningen Luleå - Gällivare - Luossa- och Kirunavaara malmfält, som invigdes i mars 1888. Malmen från dessa platser skulle i fortsättningen skeppas ut från Luleås hamn. Järnvägen och det ökade bostadsbyggandet fick industrin och affärsverksamheten att blomstra och befolkningen ökade mycket snabbt; år 1890 hade Luleå stad ca. 4 800 invånare och tio år senare, 1900, hade folkmängden ökat till ca. 9 500 personer.

Det ökade invånarantalet ställde nya krav; förbättrade gator, belysning, vatten och avlopp blev kostsamma nödvändigheter för Luleå stad, som ville leva upp till den nya rollen som centrum för hela Norrbottens län.

GOODTEMPLARS FOLKBIBLIOTEK

Det första biblioteket i Norrbottens län låg inte i Luleå utan i Jokkmokk. Verksamheten i Jokkmokk startade 1864 och bestod av ett församlingsbibliotek.

Samma år, 1864, beviljade stadsfullmäktige i Luleå ett anslag på 170 riksdaler riksmünt för att öppna ett sockenbibliotek och efter en utredning kunde Luleå stads boksamling

öppna 1865. Den förste bibliotekarien var telegrafkommissarie August Cajanus och biblioteket var inrymt i telegrafstationen.

De följande trettio åren flyttade biblioteket omkring mellan olika ägare, bl.a. slogs det samman med arbetarföreningens bibliotek och hamnade i tekniska skolan när föreningen upplöstes. En del av boksamlingen togs över av en kvinna i Luleå, Marie Åhrström, som hade ett lånebibliotek med namnet Bothnia.

Under 1890-talets första år började man inom Luleå Godtemplarförenings gradloge Viktor Rydberg diskutera behovet av en offentlig boksamling. Godtemplarföreningens verksamhet blomstrade som aldrig förr och bildningsintresset var stort bland medlemmarna men de ekonomiska resurserna var små. Några initiativ eller bidrag från Luleå stad var inte att räkna med då finanserna var ansträngda p.g.a. den snabba befolkningsökningen och de kostnader den förde med sig.

Gradlogen Viktor Rydberg beslöt att med sina egna begränsade resurser försöka lägga grunden till en offentlig boksamling. Aftonunderhållningar anordnades för att få in pengar och 1896 kunde man starta sitt bibliotek i Godtemplarhuset. Bokinköpen gjorde biblioteksnämnden i samråd med studentföreningen Verdandis bibliotek i Uppsala och fick på så sätt förmånligare bokpriser. Den första katalogen upptog 142 band av blandat innehåll dock mest "nykterhets"litteratur. Utlåningen var inte särskilt stor beroende på det lilla bokbeståndet; 271 lån gjordes av ett fåtal personer under det första året 1896-1897. Biblioteksverksamheten gick knappt runt och någon förtjänst att köpa in nya böcker för blev det inte. I verksamhetsberättelsen för detta år, 1896-1897, sammanfattar biblioteksnämnden : "Med de små resurser, som stått oss till buds, hafva vi likväl kommit ett icke så alldeles obetydligt stycke på vägen till vårt mål - inrättandet af ett för den bildningssökande allmänheten tillgängligt offentligt bibliotek /.../ De ekonomiska principer, på hvilka Bibliotekets verksamhet är baserad, göra det emellertid omöjligt för institutionen att utveckla sig själf".

Efter något år hade beståndet, främst genom gåvor, ökat till 319 band som förvarades i "biblioteket" dvs. ett glasskåp med gardiner.

En ung studerande som skötte om bokskåpet råkade tappa nyckeln och skåpet stod oöppnat några år tills intresserade logemedlemmar lät göra en ny nyckel och fortsatte biblioteksverksamheten.

För att göra biblioteket känt utanför logen och för att öka omsättningen måste ny litteratur köpas in. Man beslöt att anordna ett stort lotteri där vinsten oavkortat skulle gå till biblioteket. Biblioteksnämnden utsågs till kommitte med uppgifterna att ansöka om lotteritillstånd hos länsstyrelsen samt att utarbeta en plan för lotteriet.

Lotteriet kom att omfatta fem dragningar. De två första gav ett litet överskott men den tredje dragningen, som förrättades våren 1900, visade ett lysande resultat : 13 543 kr. och 20 öre! De återstående dragningarna lämnade också stora överskott och den slutliga nettobehållningen uppgick till 33 459,92 kr.

Under de år som lotteriet genomfördes fortsatte biblioteksverksamheten oavbrutet. Biblioteksnämndens ledamöter skötte bokutlåningen i gradlogens lokaler varje

söndagförmiddag mellan 10.00 och 11.00. Avgiften för boklån var från början fem öre per vecka för ordensmedlemmar och tio öre för icke medlemmar men våren 1901 ändrades den till tio öre för alla låntagare. Åren 1896-1900 gjordes 661 boklån och biblioteksnämnden inkasserade på detta sätt 76,92 kr., därtill kom 16,05 kr. i bötesavgifter.

Planer på en folkbiblioteksörening

Efter den tredje dragningens lyckade resultat beslöt Gradlogen Viktor Rydberg att utse en kommitte som skulle organisera det blivande folkbibliotekets verksamhet. I denna kommitte borde det också, ansåg man, ingå personer som inte var anslutna till Godtemplarrörelsen, eftersom biblioteket behövde en bred förankring i samhället för att de folkbildande syften som eftersträvades skulle kunna uppnås.

Planeringskommittén tillsattes i mars 1901 och bestod av fyra godtemplare : redaktör E Durango, postexpeditör K Löf, maskinisten E Bohnsack och typograf R Durango samt tre ickemedlemmar : Dr. P Hellström, lektor E Svedelius och tulluppsyningsman P A Thornee. Denna "inblandning utifrån" sågs inte med blida ögon av alla logemedlemmar och många befارade att godtemplarna skulle förlora sitt inflytande över folkbiblioteket.

I november 1901 kom ett förslag från planeringskommittén att en del av lotteripengarna borde användas till att genast utvidga biblioteket - i ordenshuset fanns en lämplig lägenhet - samt till att öka bokbeståndet radikalt.

Lägenheten på två rum hyrdes för 600 kr. per år och det beslöts att ett lärum skulle finnas i anslutning till folkbiblioteket. Kommittén arbetade med bokurvalet som var tidskrävande eftersom varje enskild boktitel togs upp till diskussion och omröstning. Vid ett möte, 2/12 1902, i Gradlogen Viktor Rydberg avgav kommittén sitt betänkande med förslag till organisation, stadgar och en förteckning över den litteratur som, i första hand, skulle köpas in till folkbiblioteket. Organisationsförslaget innebar att en folkbiblioteksörening skulle bildas och att Gradlogen Viktor Rydberg till denna förening skulle överlämna sin boksamling på 319 band, inventarier och de pengar som lotteriet hade gett. Pengarna skulle fonderas på ett betryggande sätt och bara räntan fick användas för folkbibliotekets drift .

En av tankarna bakom organisationsförslaget var att det nya biblioteket skulle bli ett neutralt folkbibliotek utan anknytning till någon annan förening eller åsiktsgrupp. Gradlogen antog förslaget i stort men namnförslaget vållade en livlig debatt ; istället för det föreslagna "Folkbiblioteket i Luleå" ville några i logen ha ett namn som påminde om bibliotekets ursprung t.ex. "Luleå Godtemplars folkbibliotek". Dessa var dock i minoritet och det första namnförslaget segrade.

FOLKBIBLIOTEKET I LULEÅ 1903 - 1930

Den nya folkbiblioteksforeningen konstituerade sig och antog stadgarna vid två sammanträden i december 1902.

Den första styrelsen utsågs och bestod av överbanmästare A O Wahlgren, maskinisten E Bohnsack, fabrikör M Karlsson, tulluppsyningsman P A Thornee och målaren A Haggren. Pengarna som Gradlogen Viktor Rydberg skänkte den nya foreningen hade placerats, dels i en grundfond som bestod av 20 000 kr. och dels i en avkomstfond där foreningen varje år skulle sätta in 1/2 % från grundfundsrentan. Syftet var att även avkomstfonden efter 50 år skulle uppgå till 20 000 kr och att då avkastningen från båda fonderna skulle göra det möjligt att införa fria boklån. Tills vidare fick inte det deponerade kapitalet röras utan endast avkastningen skulle användas till folkbibliotekets drift.

Styrelsens främsta uppgifter var nu att fortsätta och verkställa bokurval och inköp, ett arbete som hade påbörjats våren 1902, samt att anställa en bibliotekarie. När man hade beslutat om folkbibliotekets basbestånd publicerades de färdiga boklistorna i flera Stockholmstidningar och styrelsen bad om anbud på leverans av hela bokpartiet. Listorna skickades också till studentforeningarna Heimdal och Verdandi, Foreningen för folkbibliotek och läsestugor samt till Göteborgs stads folkbiblioteks föreståndare. Det bästa anbudet kom från Björcks antikvariat i Stockholm som lovade att leverera alla önskade böcker för 2 370 kr. (1 800 band + 400 band à 30 öre).

Som bibliotekarie anställdes fröken Selma Johansson. Hon hade ingen bibliotekserfarenhet men hade arbetat i affär och var bokföringskunnig, vilket styrelsen ansåg var ett plus. Bibliotekariens lön var 600 kr/år men höjdes redan året därpå till 1 000 kr. Förutom biblioteksarbetet skötte Selma Johansson också städning och eldning av lokalerna mot en ersättning av 200 kr. I mars 1903 påbörjade bibliotekarien Selma Johansson sitt arbete och den 15 april invigdes Folkbiblioteket i Luleå.

Foreningen hade två rum till sitt förfogande; i det yttre rummet, som var det största, inrymdes själva biblioteket och det inre blev läsrum med tidningar och tidskrifter. Där fanns också en referensavdelning som vid starten 1903 innehöll bl.a. lexikon på nio språk, konversationslexikon, böcker i lag och kommunalkunskap, samt handelskalendrar.

Folkbiblioteket och läsrummet var öppna varje dag mellan 16.00 och 21.00. Låntagare som inte var medlemmar i folkbiblioteksforeningen betalade 2 kr. för årsabonnemang, 25 öre för månadsabonnemang och 10 öre för veckoabonnemang. Foreningsmedlemmarnas priser var 1 kr, 50, 20 respektive 7 öre för samma tidsperioder. Ett besök i läsrummet kostade 5 öre. Personer som bodde i stadens fattighus slapp betala för sina lån om de visade upp ett skrivet intyg från föreståndaren.

Inspirerade av Arbetarebiblioteket i Stockholm beslöt folkbiblioteksstyrelsen att vända sig till foreningarna i Luleå för att be om ett årligt bidrag till folkbiblioteket och om garanti för foreningsmedlemmarnas boklån. Många foreningar nappade på förslaget och medlemmarna fick då lägre låneavgifter.

Det var svårare att värva privatpersoner till medlemskap i folkbiblioteksforeningen. Årsavgiften var 1 krona och efter det första verksamhetsåret hade man endast 27 betalande medlemmar.

Läsrummet blev inte så populärt som styrelsen hoppats och för att öka besöksfrekvensen tillät man läsrumsbesökarna att komma i arbetskläderna och skaffade fler illustrerade tidskrifter genom gåvoprenumerationer. En anhållan hos stadsfullmäktige om ett årligt anslag på 300 kr. till läsrumsverksamheten bifölls och redan året därpå, 1904, kunde besöksavgiften sänkas till 2 öre.

Vandrings- och grenbibliotek

Redan innan Luleå folkbiblioteksförening hade bildats fanns planer på att anordna vandringsbiblioteksverksamhet. Denna verksamhet hade sina rötter i USA och kom till Sverige på 1890-talet då studentföreningarna Heimdal och Verdandi började sända ut vandringsbibliotek. I folkbiblioteksföreningens stadgar fanns en vidgad målsättning som gick utanför Luleå stad; biblioteket skulle "genom läslustens väckande och underhållande främja upplysning och nykterhet inom Norrbottens län".

Biblioteksstyrelsen hade kontakter som kunde användas för att få ut vandringsbiblioteken i länet men det fanns inte mycket pengar att satsa. Vid folkhögskolan i Boden bedrevs redan verksamhet med vandringsbibliotek och för att skära ned sina omkostnader erbjöd Luleå folkbiblioteksförening ett samarbete. Två bokskåp inköptes och de två första vandringsbiblioteken sändes iväg, ett till Beväringsrekrytskolan i Notviken och ett till Boden. Biblioteken hyrdes ut till privatpersoner, föreningar, studiecirkel och skulle stanna minst tre månader på varje plats. Avgiften var fem kronor /månad och betalades för tre månader i förskott innan biblioteken skickades ut. Innehavarna av vandringsbiblioteken måste godkännas av folkbiblioteksstyrelsen i Luleå och var skyldiga att bekosta frakten samt att betala ersättning för förlorade eller förstörda böcker.

Ett vandringsbibliotek bestod av 40 - 50 utvalda band och förteckningar över vad de olika biblioteken innehöll skickades ut så att låntagarna kunde välja en passande boksamling. När vandringsbiblioteken kom tillbaka till Luleå desinficerades de med formalin för att förhindra epidemier.

Under det första verksamhetsåret, 1903, beslöt styrelsen att också inrätta grenbibliotek. Skillnaden mellan gren- och vandringsbibliotek var att grenbibliotekets innehåll valdes bok för bok av låntagarna själva ur Luleå Folkbiblioteks katalog och så fort några böcker var utlästa kunde de skickas tillbaka och bytas mot nya, i motsats till vandringsbiblioteken som endast fick bytas ett skåp mot ett annat.

Första året sändes fyra grenbibliotek ut till Notviken, Ersnäs, Arvidsjaur och Svartösten mot en avgift på 15 kr. / kvartal.

Ett polerat skåp, klätt med röd flanell, innehållande 50 böcker, en katalog och en lånejournal skulle föreståndaren för grenbiblioteket ansvara för.

Utlåningssiffrorna, som vid årets slut, skickades in till Folkbiblioteket i Luleå var ofta inte så pålitliga. Bibliotekarien Selma Johansson skrev i verksamhetsberättelsen 1925 :

"Några svara med att uppgiva en ungefärlig summa boklån, men det händer också att vederbörande ger den upplysningen, 'att jag och min familj hava läst samtliga böcker' alldeles som om biblioteket i Luleå tjänstepersonal självfallet borde känna de

norrbottniska familjernas medlemsantal. Vid förnyad förfrågan komma, icke boklårens antal, men - familjens!".

Det fanns naturligtvis också många aktiva och intresserade föreståndare - ett exempel är en verksamhetsberättelse för ett grenbibliotek i Boden år 1905.

Genom annonser i pressen, samarbete med skolorna, sommarkurser och kungörelser i kyrkorna försökte Folkbiblioteket i Luleå göra sin uppsökande verksamhet känd i länet. Ekonomiska bidrag kom in från föreningar och enskilda. Från 1905 och två år framåt fick man anslag från landstinget som gjorde det möjligt att skicka ut tio nya grenbibliotek till ett lägre pris. Två orter som p.g.a. missväxt och arbetslöshet inte hade råd att betala för biblioteken fick hyra utan kostnad tack vare landstingsbidraget.

Landstingets villkor för att ge anslag var att de lånesökande kommunerna skulle betala halva årskostnaden för biblioteken samt frakten. När kommunerna efter två år inte längre kunde acceptera dessa villkor försökte Folkbiblioteket i Luleå, utan resultat, söka bidrag hos banker och privatpersoner.

Folkbiblioteksföreningen beslöt då att söka statsbidraget på 1500 kr. för centrala föreningar som finansierade vandringsbiblioteksverksamhet. Bidraget söktes för år 1907 och styrelsen motiverade sin ansökan : "genom det begärda statsanslaget skulle styrelsen sättas i stånd att mera kraftigt och energiskt verka för upplysning och framåtskridande inom Norrbottens län där stor fattigdom ute i landsbygden i förening med otillfredsställande kommunikationer i högsta grad försvåra detta arbete".

Ett statsbidrag på 500 kr. beviljades och räckte till att utrusta fyra nya vandringsbibliotek på 40 band, samtidigt som avgiften sänktes ytterligare. I fortsättningen fick Folkbiblioteket i Luleå statsanslag varje år och summan ökade så att folkbiblioteket 1913 kunde bekosta frakten av biblioteken till närmaste järnvägsstation eller ångbåtsbrygga samt att skicka ut bibliotek gratis till fattiga trakter.

Lånestatistik, gren- och vandringsbibliotek

År	Antal bibliotek	Lån
1903	3	317
1910	18	2 355
1915	30	2 285
1925	18	3 446
1930	10	1 719

Antalet lån byggde på vad som inrapporterats från respektive föreståndare och, som tidigare nämnts, var uppgifterna inte alltid så tillförlitliga. De flesta låntagarna var ungdomar eftersom biblioteken ofta fanns i skolor och sköttes av lärare. Många äldre var tveksamma till vandringsbiblioteksverksamheten, några av religiösa skäl. I byn Lauker hävdade några personer så sent som 1926, att "djävulen gjort sitt intåg med böckerna". Men för de flesta invånarna i byarna var biblioteken en fläkt från världen runtomkring och gav en känsla av delaktighet trots geografiska avstånd.

Vandringsoch grenbiblioteksverksamheten koncentrerades från 1912 till de finsktalande orterna i länet. Tio nya vandringsbibliotek med lättlästa böcker sändes, efter en begäran från landshövding von Sydow, ut till de finsktalande. Meningen var att skoleleverna skulle ha möjlighet att läsa böcker på svenska språket både under och efter sin skolgång och på så sätt hålla sina kunskaper i språket vid liv.

Till samhällen där svenskan var mer utbredd skickades grenbibliotek så att låntagarna kunde välja passande litteratur.

När det sista av dessa bibliotek 1922 drogs in från Tornedalens och Gällivaresocknar hade bl.a. följande platser haft någon biblioteksverksamhet: Kuivakangas, Nikkala, Kengis, Vitträsk, Dokkas, Säivis.

I slutet av 1920-talet började det planeras för ny vandringsbiblioteksverksamhet i Tornedalen. Biblioteken skulle den här gången utgå från Matarengi folkhögskola och Folkbiblioteket i Luleå skulle ställa sitt bokförråd till förfogande. 1929 kunde verksamheten påbörjas och den bestod då av ett huvudbibliotek i Matarengi, sju fasta grenbibliotek och några utsända vandringsbibliotek.

Kataloger och lånerutiner

När Folkbiblioteket i Luleå startade utarbetade en av styrelsemedlemmarna en provisorisk nominalkatalog men den blev snart inaktuell p.g.a. de stora bokinköpen. Styrelsen beslöt då att göra en systematisk katalog för att underlätta valet av böcker för låntagarna. Styrelsen fick hjälp med katalogen från Arbetarebiblioteket i Stockholm och en tjänsteman från Kungliga biblioteket utarbetade manuskriptet. 1904 kunde katalogen börja säljas till låntagarna och två år senare kom den första tilläggskatalogen som omfattade 48 sidor. Folkbibliotekets aktuella nyförvärv förevisades i ett särskilt skåp vid utlåningsdisken och man hade också en handskriven tilläggskatalog som kompletterades efter hand.

Låntagarna fick välja i folkbibliotekets katalog vilken bok de ville låna, boken hämtades därefter av bibliotekarien från hyllan. Ett bokkvitto skrevs med låntagarens namn och bokens titel. Dessa uppgifter fördes också in i en lånejournal och bokkvittona sorterades efter datum. När boken återlämnades fick låntagaren bokkvittot tillbaka som bevis på att boken återstälts. Efter ett år slutade bibliotekarien att föra lånejournal p.g.a. det onödiga dubbelarbetet och istället makulerades kvittona och användes till statistik.

Låne och besöksstatistik

Under det första året, från öppnandet i april och till december 1903, gjordes 20 124 boklån dvs. i medeltal 78 lån per dag. Höst- och vintermånaderna hade de högsta utlåningssiffrorna. Läsrummet besöktes under samma period av 2 170 personer, flest besökare kom på söndagarna.

Vilka var då låntagarna i Luleå Folkbibliotek? Av de personer som 1903 besökte folkbiblioteket var 1 262 män med följande sysselsättningar; 271 skolungdom, 197 arbetare, 164 hantverkare, 145 vid järnvägen anställda, 93 ynglingar, 81 kontorister och

biträden, 53 handlande och kommissionärer, 1 ingenjörer, 27 maskinister och montörer, 25 typografer, 23 lots-, telegraf-, tull och posttjänstemän, 19 banktjänstemän och kassörer, 17 präster, lektorer och lärare, 17 vaktmästare och notisbud, 16 gårdsägare och åkare, 15 fil. dokt., kand., redaktörer och musiker, 15 militärer, 10 sjömän, 9 ämbetsmän, 8 brand och poliskonstaplar, 6 barberare och biträden, 6 agronom, landtmateriausk och inspektorer, 4 läkare, fältskär, apotekare och kemist, 1 fotograf och 40 personer utan uppgiven sysselsättning.

Kvinnorna var 533 till antalet; 136 fruar, 74 skolungdom, 19 lärarinnor, 12 biträden, 11 vid post, telegraf och telefon anställda, 4 sönnerskor, 3 kassörskor, 2 sjuksköterskor, 2 fotografister och 270 utan uppgiven anställning.

Antalet boklån fortsatte att öka för vart år, en "topp" nåddes 1910 med 28 453 lån, fram till 1912 då siffrorna plötsligt sjönk med 6 000 lån. Orsaken var, enligt bibliotekarien, den mängd av 10 och 25 öres böcker som gavs ut och såldes i stora upplagor.

1916 lyckades folkbiblioteket, med en mängd nyinköpt litteratur, vända de dåliga utlåningssiffrorna.

Utlåningen följde sedan under 1920-talet folkbibliotekets ekonomiska ställning; när pengarna tröt och inte så många nya böcker kunde köpas in, svek också låntagarna. Under åren 1903-05 gjordes 130 744 lån, 1908-12 136 801 lån, 1913-17 137 964 lån, 1918-22 210 755 lån, 1923-27 178 063 lån, i dessa siffror medräknades inte gren- och vandringsbiblioteken.

Bokurval och inköspolitik

Svårigheten att välja litteratur till biblioteken har funnits lika länge som bibliotek har existerat.

P A Siljeström upprättade på 1850-talet bokurvalslistor som var avsedda för sockenbiblioteken. Han utgick från bibliotekets allmänbildande och underhållande uppgifter och menade att den litteratur som passade för bildade läsare också var lämplig för arbetare och gemene man.

I biblioteksförfattningen 1905 var en av förutsättningarna för statsunderstöd att inga böcker med osedligt innehåll fick finnas i biblioteken. Vad som var osedligt eller ej blev bibliotekets sak att avgöra.

Ingen i Luleås första biblioteksstyrelse hade någon erfarenhet av bok eller biblioteksarbete och de första bokurvalen gjordes med hjälp av kataloger från Stockholms arbetarebibliotek samt från studentföreningarna Heimdal och Verdandi. Som lärobok i ämnet studerade folkbiblioteksstyrelsen "Folkebogssamlinger" av Andreas Steenberg, där man fick en del praktiska råd. Styrelsen bestämde sig för en neutral hållning inom ämnen som religion och politik. Målsättningen var att skapa ett folkbibliotek som motsvarade låntagarnas behov och inte ett bokmuseum med svårsmält litteratur.

"Ta så lite som möjligt av klassiska (tråkiga) böcker", rådde Haakon Nyhuus, bibliotekarie vid Deichmanske bibliotek i Kristiania, en av medlemmarna i Luleås folkbiblioteksstyrelse, P A Thornee.

Thornee delade hans åsikt och skrev i sitt svar bl.a. "Man får frångå den gammalakademiska högförnäma synen på litteraturen, 'poesin', epos, drama etc. och låta Hedvig Charlotta Nordenflycht hvila i frid. Hennes tid är icke vår". När den första systematiska katalogen skulle tryckas markerades den humoristiska litteraturen med en not i marginalen. Delar av folkbiblioteksstyrelsen protesterade och menade att detta var ett tecken på ett förmyndarskap som inte hörde hemma inom Folkbiblioteket i Luleå. I samband med denna nya katalog kom också ett förslag om att romaner skulle utmärkas som "fruntimmerslektyr". Bibliotekarien Selma Johansson blev upprörd och påpekade att lika många män som kvinnor läste skönlitteratur. Inom facklitteraturen övervägde visserligen männen men även kvinnor lånade och läste fackböcker. Folkbiblioteksstyrelsen beslöt att aldrig mer, på något sätt, särskilja grupper av litteratur.

För att låntagarna själva skulle kunna föreslå titlar till inköp fanns i folkbiblioteket en "önskebok". Styrelsen fick på så sätt ett begrepp om vad folket ville läsa och kunde anpassa inköpen.

Mest efterfrågat var indianböcker, sagor, böcker av Selma Lagerlöf, Alexander Dumas, Emelie Flygare Carlen och Arthur Conan Doyle. En del av de populäraste böckerna inköptes i flera exemplar, ibland upp till sju ex. av samma titel t.ex. "Greven av Monte Christo" och "De tre musketörerna". Censur eller påtryckningar användes inte, istället fanns förhoppningen att låntagarna skulle "läsa upp sig" på egen hand.

Många böcker kom till folkbiblioteket som gåvor och var av skiftande kvalite.

Folkbiblioteksföreningen köpte också en del böcker från det gamla lånebiblioteket Bothnia. Alla nyinköpta böcker bands in hos en bokbindare i Luleå för att de skulle hålla längre och se enhetliga ut.

Vid en årlig inventering plockades utslitna och förlorade böcker bort ur katalogen.

Valfrid Palmgren skrev 1911 att censuren av romaner är oundviklig om de allmänna biblioteken ska vara en bildningsanstalt och inte bara ett lånebibliotek, men att censuren måste vara förnuftig och inte onödigt sträng. Denna "förnuftiga" censur utövades i Luleå av bibliotekskonsulenten från Stockholm som, vid ett besök 1913, plockade bort dessa böcker från hyllorna; Ruhe "Den förbjudna frukten", Söderberg "Den allvarsamma leken" och Boccacios "Decamerone".

Folkbibliotekets fortsatta utveckling

Efter några års verksamhet började folkbibliotekets lokaler att bli för små och 1907 hyrdes ännu ett rum i Godtemplarhuset. Detta nya rum gjordes om till ett större läsrum. Bibliotekarien Selma Johansson fick hjälp med att expediera låntagarna då folkbiblioteksstyrelsen anställde en extra tjänsteman.

Redan 1905 hade Folkbiblioteket i Luleå öppnat sin första filial; ett mindre bibliotek med läsrum i Svartöastaden utanför Luleå.

Folkbiblioteket i Luleå var 1910 det största folkbiblioteket i Norrland och på tredje plats i hela Sverige - stadsbiblioteken inte medräknade. Valfrid Palmgren reste vid den här tiden runt i landet för att studera biblioteken och samla material till sitt förslag om folkbibliotekens centralisering. Luleå besöktes och Palmgren imponerades av

verksamheten: "Folkbiblioteket i Luleå vittnar genom sin administration och verksamhet såväl om ett varmt intresse som om klokhet och praktisk blick hos den styrelse och den personal, som har det i sin vård".

Utlåningssystemet ändrades 1915 då en kombination av det gamla systemet och Browns påsar infördes. Varje låntagare hade en egen "påse" dvs. en ficka av kartong, dit de datumstämplade boken stoppades. Fickorna sorterades efter låntagarens namn och bibliotekarien kunde på så sätt se vilka böcker en låntagare hade hemma.

Folkbiblioteket flyttade år 1919 till en annan fastighet vid samma gata. De nya lokalerna, med adress Storgatan 57, var ungefär lika stora men det var en ekonomiskt motiverad flyttning eftersom en firma, som behövde de gamla lokalerna, betalade både flyttning och en generös ersättning.

I dessa lokaler blev folkbiblioteket kvar i sex år, till 1925, när man flyttade till större och rymligare utrymmen i gamla rådhuset.

Samma år slopades avgiften för läsrumbesöken och intresset ökade betydligt till 8 - 9 000 besökare per år.

Ett biblioteksbiträde anställdes för att bibliotekarien skulle få mer tid över för det inre arbetet. Bibliotekarien kunde också, för andra gången under sin anställningstid, ta ut semester. Första gången var 1910 när Selma Johansson fick 14 dagars ledighet för att, på egen bekostnad, åka till Folkbildningsmötet i Stockholm.

Folkbiblioteksföreningens ekonomiska ställning

Ett av villkoren för att få statsbidrag, enligt 1905 års biblioteksförfattning, var att lånen var avgiftsfria eller att endast en låg avgift togs ut. Luleå folkbiblioteksförening ansåg att utsikterna att få statsbidrag, p.g.a. detta villkor, var mycket små och därför bestämde man att inte söka.

Folkbiblioteksföreningen finansierade sin verksamhet genom räntan från grund- och reservfonden, låne- och läsrumavgifter, medlemsavgifter och gåvor från andra föreningar och enskilda.

Stadsfullmäktige bidrog till läsrumsverksamheten med ett anslag på 300 kr. per år fram till 1920 då anslaget höjdes till 1 500 kr.

Utgifterna balanserades av de inkomster som fiöt in och folkbiblioteksföreningen klarade sig bra fram till 1920-talet som blev en ekonomiskt svår period. Man blev tvungen att ta 1 000 kr. ur reservfonden för att klara av de höjda bokpriserna och bindningskostnaderna. Bibliotekarien ville också använda sig av grundfondens kapital men fick inte styrelsens godkännande. Luleå stad bidrog med en del mindre anslag till inköp av böcker när nöden blev som störst.

Våren 1923 tillsatte folkbiblioteksföreningen en kommitté för att göra en utredning om folkbibliotekets ekonomiska förhållanden. Kommittén konstaterade att kvaliteten på folkbibliotekets böcker hade sjunkit betydligt under de senaste åren, bara den allra billigaste och mest lästa litteraturen hade kunnat köpas in. Trots detta så var fortfarande lånefrekvensen ovanligt hög för en stad av Luleås storlek. Kommittén menade, i en skrivelse till stadsfullmäktige i Luleå, att det var samhällets plikt att hjälpa upp verksamheten med ett större anslag än de nuvarande 1 500 kr. Kommitténs förslag låg

på 5 000 kr. och då skulle bibliotekariens lön sänkas från 4 800 kr. till 4 000 kr. per år. Om anslaget höjdes skulle stadsfullmäktige få rätt att ha en egen representant i folkbiblioteksstyrelsen. Utsikterna till höjt statsbidrag för vandringsbibliotek var då också goda eftersom en del av anslaget tidigare hade använts till utlåningsverksamheten inom Luleå stad och myndigheterna p.g.a. detta inte hade kunnat bevilja så stora anslag som Folkbiblioteket i Luleå egentligen var berättigat till. Luleå stad gick inte med på förslaget men fördubblade anslaget till året därpå. Inte heller bibliotekskonsulent Knut Tynells påpekande, efter en inspektion 1927, att stadens ekonomiska tillskott borde ökas och att det var fel att staten skulle bekosta större delen av bokinköpen, kunde förmå stadsfullmäktige att ändra åsikt.

Folkbiblioteket vid 1920-talets slut

Vid samma inspektion konstaterade Knut Tynell att folkbibliotekets bestånd av fack- och uppslagsböcker var både föråldrat och slitet samt att skönlitteraturen var i stort behov av en gallring.

Tynell förespråkade systemet med öppna hyllor och det innebar att man måste omdisponera lokalen och skaffa lägre hyllor. Böckerna ställdes systematiskt enligt SAB istället för, som tidigare, alfabetiskt. En systematisk kortkatalog infördes och utlåningsrutinerna moderniserades genom det Newarkiska lånesystemet. Detta nya system innebar att låntagarna hade ett eget kort där lånen bokfördes. Låntagarens kortnummer skrevs ned på bokkortet och bokens nummer fylldes i på låntagarens kort, därefter datumstämplades båda korten. Vid återlämnandet stämplades denna dags datum på låntagarens kort.

För att ekonomiskt klara av alla dessa förändringar, som verkställdes under 1928, fick folkbiblioteket ett extra anslag på 6 000 kr. från stadsfullmäktige.

Samma år firade Luleå folkbiblioteksörening sitt 25-års jubileum med en fest i IOGT:s lokaler. Efter jubileet slutade Selma Johansson sitt arbete för föreningen och efterträddes av Olga Bardh.

Ett samarbete med ABF i Luleå inleddes 1929 när ABF deponerade sitt bibliotek på 625 band hos folkbiblioteket. Sina nyinköp fortsatte ABF att tills vidare, sköta medan folkbibliotekets personal tog hand om katalogiseringen. ABF:s böcker utgjorde en del av det övriga bokbeståndet och lånades ut på samma villkor.

Ett nytt lånereglemente antogs fr.o.m. 1929, det innebar att en vuxen låntagare fick låna högst fyra böcker och av dessa fick två vara romaner. Barn under 17 år fick låna tre böcker men bara en till ren "nöjesläsning". Folkbiblioteket hade nu öppet vardagar 16.00 - 20.00 och på onsdagar även mellan 11.00 och 13.00.

Under folkbiblioteksöreningens sista år hade man ett bokbestånd på 9 528 volymer och sammanlagt gjordes 35 809 lån, jämfört med föregående år en ökning med drygt 10 000 lån.

1930 års biblioteksreform och Luleå stads övertagande

1930 års biblioteksreform innebar att studiecirkelbiblioteken inte längre fick ta ut avgift för sin bokutlåning. Statsbidragssumman höjdes till maximalt, 10 000 kr. och

delades upp i ett grundunderstöd på 5 000 kr. och två tilläggsunderstöd till dels bibliotek med handbokssamling och dels till bibliotek med utbildad personal.

Man beslöt också att införa ett system med centralbibliotek. Ett stadsbibliotek i varje län fick särskilt statsbidrag för att låna ut studielitteratur och vandringsbibliotek samt ge teknisk vägledning till länets övriga bibliotek.

Redan 1923 hade biblioteksstyrelsen i Luleå tillsatt en kommitté för att utreda frågan om folkbibliotekets framtida utveckling. Styrelsen och utredningskommittén ansåg att det bästa för folkbiblioteket vore om Luleå stad kunde ta över verksamheten.

Stadsfullmäktige menade dock att det skulle bli alltför dyrt och var därför inte särskilt intresserade.

1927 redogjorde bibliotekskonsulent Knut Tynell, vid ett sammanträde med folkbiblioteksstyrelsen och stadsfullmäktiges ledamöter i Luleå, för den nya biblioteksförfattningen som var aktuell och berättade om vilka förändringar den skulle kunna innebära för Luleås del. Den eventuellt höjda bidragssumman fick stadsfullmäktige att se mer positivt på ett övertagande. Under hösten 1929 skrev folkbiblioteksstyrelsen till fullmäktige och begärde, dels ett anslag på 9 000 kr. för år 1930 och dels att staden skulle ta över folkbiblioteket med den förutsättningen att folkbiblioteksförbundet godkände ett övertagande. Folkbiblioteket i Luleå fick sitt anslag men frågan om övertagandet bordlades i väntan på den nya biblioteksförfattningen.

Folkbiblioteksstyrelsen beslöt att fr.o.m. 1/1 1930 ta bort låneavgifterna, eftersom det var en av förutsättningarna för att få statsbidrag.

Vid folkbiblioteksförbundets årsmöte 1929/30 lade styrelsen fram förslaget om överlåtande av Folkbiblioteket i Luleå. Förslaget antogs enhälligt med vissa villkor; dels att ett belopp på minst 600 kr./år skulle betalas ut till förra bibliotekarien Selma Johansson under hennes livstid och dels att representanter för IOGT, ABF och Luleå föreläsningsförbundet skulle få platser i den nya biblioteksstyrelsen. Stadsfullmäktige antog i oktober 1930 förslaget med de villkor som folkbiblioteksförbundet hade ställt upp.

Nyåret 1930 övertog Luleå stad folkbiblioteket som samtidigt blev godkänt som centralbibliotek för Norrbottens län.

SAMMANFATTNING

I Luleå, precis som i landet i övrigt, var nykterhetsrörelsen en av de pådrivande krafterna inom biblioteksverksamheten vid 1800-talets slut. Luleå folkbiblioteksförbundet hade sina rötter i Godtemplarlogen Viktor Rydberg, som startade sitt bibliotek 1896. Gradlogen Viktor Rydberg ville att biblioteket skulle få en bred och fast förankring i samhället och avstod därför från sitt ägande och genomdrev bildandet av Luleå folkbiblioteksförbundet 1902.

Även i den fortsatta verksamheten betonades genom bokinköp och attityden till låntagarna att detta var ett bibliotek för alla. Att Folkbiblioteket i Luleå lyckades med denna målsättning visar de höga utlåningssiffrorna och besöksstatistiken. Folkbiblioteket i Luleå var ett av de första biblioteken i Sverige som bedrev vandringsbiblioteksverksamhet i större skala. Redan under folkbibliotekets första år

skickades gren- och vandringsbibliotek ut till de mest avlägsna platserna inom Norrbottens län. Denna del av folkbibliotekets verksamhet hade aldrig kommit till stånd om inte först landstinget ställt upp med pengar och därefter 1905 års biblioteksförfattning hade gjort det möjligt för folkbiblioteksföreningen att få statsbidrag. Bibliotekskonsulenttjänsterna som inrättades enligt 1912 års biblioteksförfattning gjorde att folkbiblioteket fick en möjlighet till praktisk rådgivning vid konsulenternas inspektionsbesök. I övrigt berördes inte Folkbiblioteket i Luleå så mycket av 1905 och 1912 års biblioteksförfattningar eftersom man inte var berättigade att söka statsbidrag för verksamheten inom staden.

1920-talet innebar en ekonomiskt svår period för folkbiblioteket. Ökade bok- och bindningspriser var en av orsakerna men den främsta orsaken var att folkbiblioteket hade vuxit på ett sätt som grundarna aldrig hade förutsett. Pengarna som behövdes till bokinköp och förbättringar av folkbiblioteket var låsta i fonder som inte fick röras. Folkbiblioteksstyrelsen visste att förändringar snart kunde bli aktuella; allt fler bibliotek runt om i Sverige blev kommunala institutioner och även i Luleå försökte man påverka staden att ta sitt ansvar.

1930 års biblioteksförfattning kom att innebära mycket för Luleå folkbiblioteksförening. Staden fick nu ekonomisk möjlighet att ta över och driva verksamheten vidare. Folkbibliotekets framtid var tryggad och Luleå folkbiblioteksförening upplöstes.